Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 19ης Απριλίου 2016*

«Προδικαστική παραπομπή — Κοινωνική πολιτική — Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης — Οδηγία 2000/78/ΕΚ — Αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας — Εθνική ρύθμιση αντίθετη προς οδηγία — Δυνατότητα ιδιώτη να ζητήσει να αναγνωριστεί η ευθύνη του Δημοσίου για παραβίαση του δικαίου της Ένωσης — Διαφορά μεταξύ ιδιωτών — Στάθμιση των διαφόρων δικαιωμάτων και αρχών — Αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης — Ρόλος του εθνικού δικαστή»

Στην υπόθεση C-441/14,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής απόφασης δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, υποβληθείσα από το Højesteret (Δανία) με απόφαση της 22ας Σεπτεμβρίου 2014, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 24 Σεπτεμβρίου 2014, στο πλαίσιο της δίκης

Dansk Industri (DI), για λογαριασμό της Ajos A/S,

κατά

κληρονόμων του Karsten Eigil Rasmussen,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους K. Lenaerts, Πρόεδρο, A. Tizzano, αντιπρόεδρο, R. Silva de Lapuerta, T. von Danwitz, J. L. da Cruz Vilaça, A. Arabadjiev και F. Biltgen (εισηγητή), προέδρους τμήματος, J. Malenovský, E. Levits, J.-C. Bonichot, M. Berger, ME. Jarašiūnas και C. Vajda, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: Y. Bot

γραμματέας: C. Strömholm, υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζήτησης της 7ης Ιουλίου 2015,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

— η Dansk Industri (DI), για λογαριασμό της Ajos A/S, εκπροσωπούμενη από τον M. Eisensee, advokat,

— οι κληρονόμοι του Karsten Eigil Rasmussen, εκπροσωπούμενοι από τον A. Andersen, advokat,

— η Δανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον J. Bering Liisberg και την M. Wolff,

* Γλώσσα διαδικασίας: η δανική.

— η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον B. Beutler,

— η Ολλανδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις M. Bulterman και M. Gijzen,

— και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από την M. Clausen και τον D. Martin,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 25ης Νοεμβρίου 2015,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία, αφενός, του άρθρου 2, παράγραφοι 1 και 2, στοιχείο α′, καθώς και του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L 303, σ. 16), και αφετέρου, της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, καθώς και των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης.

2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Dansk Industri (DI), η οποία ενεργεί για λογαριασμό της Ajos A/S (στο εξής: Ajos), και των κληρονόμων του K. E. Rasmussen, με αντικείμενο την άρνηση της Ajos να καταβάλει στον K. E. Rasmussen αποζημίωση απόλυσης.

Το νομικό πλαίσιο

Η οδηγία 2000/78

3 Κατά το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78, «σκοπός της παρούσας οδηγίας είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη».

4 Το άρθρο 2 της οδηγίας αυτής ορίζει ότι:

«1. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, η αρχή της ίσης μεταχείρισης σημαίνει την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1.

2. Για τους σκοπούς της παραγράφου 1:

α) συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1, ένα πρόσωπο υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν την οποία υφίσταται, υπέστη ή θα υφίστατο σε ανάλογη κατάσταση ένα άλλο πρόσωπο,

[...]».

5 Το άρθρο 6 της ίδιας οδηγίας έχει ως εξής:

«1. Κατά παρέκκλιση εκ του άρθρου 2 παράγραφος 2, τα κράτη μέλη δύνανται να προβλέπουν ότι η λόγω ηλικίας διαφορετική μεταχείριση δεν συνιστά διάκριση εφόσον δικαιολογείται στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου αντικειμενικά και λογικά από έναν θεμιτό στόχο, ιδίως δε από θεμιτούς στόχους της πολιτικής στον τομέα της απασχόλησης, της αγοράς εργασίας και της επαγγελματικής κατάρτισης, και εφόσον τα μέσα επίτευξης του στόχου αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία.

Αυτή η διαφορετική μεταχείριση μπορεί ιδίως να περιλαμβάνει:

α) την καθιέρωση ειδικών συνθηκών για την πρόσβαση στην απασχόληση και την επαγγελματική κατάρτιση, για την απασχόληση και την εργασία, συμπεριλαμβανομένων των όρων απόλυσης και αμοιβής, για τους νέους, τους ηλικιωμένους και τους εργαζομένους που συντηρούν άλλα πρόσωπα, προκειμένου να ευνοείται η επαγγελματική τους ένταξη ή να εξασφαλίζεται η προστασία τους,

β) τον καθορισμό ελάχιστων όρων ηλικίας, επαγγελματικής εμπειρίας ή αρχαιότητας στην απασχόληση για την πρόσβαση στην απασχόληση ή σε ορισμένα πλεονεκτήματα που συνδέονται με την απασχόληση,

[...]

2. Κατά παρέκκλιση εκ του άρθρου 2, παράγραφος 2, τα κράτη μέλη δύνανται να προβλέπουν ότι δεν συνιστά διάκριση λόγω ηλικίας, όσον αφορά τα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, ο καθορισμός ηλικίας για την ένταξη ή την αποδοχή σε παροχές συνταξιοδότησης ή αναπηρίας, συμπεριλαμβανομένου και του καθορισμού για τα καθεστώτα αυτά διαφορετικού ορίου ηλικίας για εργαζόμενους ή για ομάδες ή κατηγορίες εργαζομένων και της χρήσης στο πλαίσιο των συστημάτων αυτών κριτηρίων ηλικίας στους αναλογιστικούς υπολογισμούς, υπό τον όρο ότι αυτό δεν καταλήγει σε διακρίσεις λόγω φύλου.»

Η δανική νομοθεσία

6 Το άρθρο 2a του νόμου για τις έννομες σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και μισθωτών [lov om retsforholdet mellem arbejdsgivere og funktionærer (funktionærloven)], ως είχε κατά τον κρίσιμο χρόνο για τη διαφορά της κύριας δίκης (στο εξής: νόμος για τη μισθωτή εργασία), περιείχε τις ακόλουθες διατάξεις σχετικά με την ειδική αποζημίωση απόλυσης:

«1. Σε περίπτωση απόλυσης μισθωτού ο οποίος έχει απασχοληθεί ανελλιπώς στην ίδια επιχείρηση επί 12, 15 ή 18 έτη, ο εργοδότης υποχρεούται να καταβάλει στον εργαζόμενο ως αποζημίωση κατά την αποχώρησή του ποσό ίσο προς έναν, δύο ή τρεις μισθούς αντιστοίχως.

2. Η διάταξη της παραγράφου 1 δεν εφαρμόζεται στην περίπτωση όπου ο εργαζόμενος δικαιούται σύνταξη γήρατος βάσει του γενικού συνταξιοδοτικού συστήματος κατά τον χρόνο της αποχώρησής του.

3. Δεν οφείλεται αποζημίωση απόλυσης στην περίπτωση όπου ο εργαζόμενος, κατά τον χρόνο της αποχώρησής του, πρόκειται να λάβει σύνταξη γήρατος από τον εργοδότη, στο πλαίσιο προγράμματος συνταξιοδότησης στο οποίο είχε υπαχθεί πριν από τη συμπλήρωση του πεντηκοστού έτους της ηλικίας του.

4. Η διάταξη της παραγράφου 3 δεν εφαρμόζεται στην περίπτωση όπου συλλογική σύμβαση διέπει, ήδη την 1η Ιουλίου 1996, το ζήτημα της μείωσης ή της μη καταβολής της αποζημίωσης απόλυσης λόγω σύνταξης γήρατος η οποία χορηγείται από τον εργοδότη.

5. Η διάταξη της παραγράφου 1 εφαρμόζεται επίσης mutatis mutandis σε περίπτωση καταχρηστικής απόλυσης.»

7 Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι το Βασίλειο της Δανίας μετέφερε την οδηγία 2000/78 στην εσωτερική του έννομη τάξη θεσπίζοντας τον νόμο 253, σχετικά με την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων στην αγορά εργασίας (lov nr. 253 om ændring af lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet m.v.) της 7ης Απριλίου 2004, και τον νόμο 1417, για την τροποποίηση του νόμου σχετικά με την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων στην αγορά εργασίας (lov nr. 1417 om ændring af lov om forbud mod forskelsbehandling på arbejdsmarkedet m.v) της 22ας Δεκεμβρίου 2004.

8 Το άρθρο 1, παράγραφος 1, του νόμου 253 της 7ης Απριλίου 2004, όπως τροποποιήθηκε (στο εξής: νόμος για την απαγόρευση των διακρίσεων), προβλέπει τα κάτωθι:

«Ως δυσμενής διάκριση κατά την έννοια του παρόντος νόμου νοείται κάθε πράξη η οποία εισάγει άμεση ή έμμεση διάκριση λόγω φυλής, χρώματος, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων, σεξουαλικού προσανατολισμού, ηλικίας, αναπηρίας, ιθαγένειας ή συγκεκριμένης κοινωνικής ή εθνοτικής καταγωγής.»

9 Το άρθρο 2, παράγραφος 1, του νόμου για την απαγόρευση των διακρίσεων ορίζει τα εξής:

«Απαγορεύεται οποιαδήποτε διάκριση εκ μέρους του εργοδότη όσον αφορά την πρόσληψη, την απόλυση, τη μετάθεση ή την προαγωγή μισθωτών ή υποψηφίων για θέση εργασίας, καθώς και ως προς τον μισθό ή τους όρους εργασίας.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

10 Ο K. E. Rasmussen απολύθηκε στις 25 Μαΐου 2009 από τον εργοδότη του, την Ajos, στην ηλικία των 60 ετών. Λίγες ημέρες αργότερα συμφώνησε με τον εργοδότη του να αποχωρήσει από τη θέση του στα τέλη του Ιουνίου του 2009. Εν συνεχεία προσλήφθηκε από άλλη επιχείρηση.

11 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι ο K. E. Rasmussen, εφόσον εργαζόταν στην Ajos από 1ης Ιουνίου 1984, είχε κατ' αρχήν, δυνάμει του άρθρου 2a, παράγραφος 1, του νόμου για τη μισθωτή εργασία, δικαίωμα να λάβει τρεις μισθούς ως αποζημίωση απόλυσης. Εντούτοις, δεδομένου ότι κατά την ημερομηνία της αποχώρησής του είχε συμπληρώσει το 60ό έτος της ηλικίας του και ο εργοδότης του όφειλε να του καταβάλει σύνταξη γήρατος κατ' εφαρμογήν συνταξιοδοτικού προγράμματος στο οποίο αυτός είχε υπαχθεί πριν από το 50ό έτος της ηλικίας του, δεν μπορούσε, βάσει του άρθρου 2a, παράγραφος 3, του ως άνω νόμου όπως ερμηνεύεται κατά πάγια νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, να αξιώσει την καταβολή τέτοιας αποζημίωσης, παρότι παρέμεινε στην αγορά εργασίας και μετά την αποχώρησή του από την Ajos.

12 Τον Μάρτιο του 2012 η συνδικαλιστική οργάνωση Dansk Formands Forening άσκησε εξ ονόματος του K. E. Rasmussen αγωγή κατά της Ajos με αίτημα την καταβολή αποζημίωσης απόλυσης ίσης με τρεις μισθούς, όπως προβλέπεται στο άρθρο 2a, παράγραφος 1, του νόμου για τη μισθωτή εργασία. Η συνδικαλιστική αυτή οργάνωση στηρίχθηκε συναφώς στην απόφαση Ingeniørforeningen i Danmark (C-499/08, EU:C:2010:600).

13 Στις 14 Ιανουαρίου 2014 το Sø- og Handelsretten (δικαστήριο ναυτικών και εμπορικών διαφορών) δέχθηκε το αίτημα που υποβλήθηκε εξ ονόματος του K. E. Rasmussen, εκπροσωπούμενου πλέον από τους κληρονόμους του, για καταβολή της επίμαχης αποζημίωσης. Το δικαστήριο αυτό συνήγαγε από την απόφαση Ingeniørforeningen i Danmark (C-499/08, EU:C:2010:600) ότι το άρθρο 2a, παράγραφος 3, του νόμου για τη μισθωτή εργασία αντέβαινε στην οδηγία 2000/78 και διαπίστωσε ότι

η προγενέστερη ερμηνεία της συγκεκριμένης διάταξης από τα εθνικά δικαστήρια προσέκρουε στη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, όπως κατοχυρώνεται στο δίκαιο της Ένωσης.

14 Η Ajos άσκησε έφεση κατά της απόφασης αυτής ενώπιον του Højesteret (Ανώτατο Δικαστήριο), ισχυριζόμενη ότι μια σύμφωνη με την απόφαση Ingeniørforeningen i Danmark (C-499/08, EU:C:2010:600) ερμηνεία του άρθρου 2a, παράγραφος 3, του νόμου για τη μισθωτή εργασία θα ήταν contra legem. Υποστήριξε επίσης ότι η γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης σχετικά με την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας δεν είναι δυνατό να δικαιολογήσει τον αποκλεισμό της εφαρμογής ενός κανόνα όπως του άρθρου 2a, παράγραφος 3, του νόμου αυτού, το οποίο είναι απολύτως σαφές και ουδεμία άλλη ερμηνεία επιδέχεται, διότι άλλως θα συνέτρεχε περίπτωση παραβίασης των αρχών της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης.

15 Υπενθυμίζοντας ότι πρόκειται για διαφορά μεταξύ ιδιωτών στο πλαίσιο της οποίας δεν είναι δυνατό να αναγνωριστεί άμεσο αποτέλεσμα στις διατάξεις της οδηγίας 200/78 και ότι τυχόν σύμφωνη με το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία του άρθρου 2a, παράγραφος 3, του νόμου για τη μισθωτή εργασία θα προσέκρουε στη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν μισθωτός έχει τη δυνατότητα να επικαλεστεί τη γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης σχετικά με την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας έναντι εργοδότη του ιδιωτικού τομέα, προκειμένου να υποχρεωθεί ο τελευταίος να του καταβάλει την προβλεπόμενη από το δανικό δίκαιο αποζημίωση απόλυσης, έστω και αν, δυνάμει του εθνικού δικαίου, ο εν λόγω εργοδότης θα απαλλασσόταν από την καταβολή της. Έτσι, η υπό κρίση υπόθεση εγείρει και το ζήτημα κατά πόσον μια άγραφη αρχή του δικαίου της Ένωσης μπορεί να αποκλείσει τη δυνατότητα εργοδότη του ιδιωτικού τομέα να στηριχθεί σε εθνική νομοθετική διάταξη η οποία είναι αντίθετη προς την εν λόγω αρχή.

16 Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι είναι απαραίτητο, προς επίλυση του ζητήματος αυτού, να διερευνηθεί αν η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας έχει το ίδιο περιεχόμενο και καλύπτει το ίδιο πεδίο με την οδηγία 2000/78 ή αν η τελευταία προβλέπει συναφώς ευρύτερη προστασία έναντι των διακρίσεων λόγω ηλικίας.

17 Αν γίνει δεκτό ότι η οδηγία δεν παρέχει ευρύτερη προστασία σε σχέση με τη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, τίθεται επιπλέον το ζήτημα μήπως η ως άνω αρχή είναι δυνατό να τυγχάνει άμεσης εφαρμογής στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, όπερ θα μπορούσε να συναχθεί από τις αποφάσεις Mangold (C-144/04, EU:C:2005:709) και Kücükdeveci (C-555/07, EU:C:2010:21), και πώς πρέπει τυχόν άμεση εφαρμογή της συγκεκριμένης αρχής να σταθμίζεται με την αρχή της ασφάλειας δικαίου και με την απορρέουσα από αυτήν αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης.

18 Το αιτούν δικαστήριο ερωτά ακόμη αν, σε μια περίπτωση όπως της υπόθεσης της κύριας δίκης, το δίκαιο της Ένωσης επιτρέπει στον εθνικό δικαστή να προχωρήσει σε στάθμιση μεταξύ, αφενός, της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας και, αφετέρου, της αρχής της ασφάλειας δικαίου και της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και να καταλήξει ότι η αρχή της ασφάλειας δικαίου υπερισχύει της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, με συνέπεια ο εργοδότης να απαλλάσσεται, δυνάμει του εσωτερικού δικαίου, από την υποχρέωση καταβολής της αποζημίωσης απόλυσης.

19 Επ' αυτού, το αιτούν δικαστήριο ζητεί επίσης να αποσαφηνιστεί αν μπορεί να συνεκτιμηθεί κατά τη στάθμιση η δυνατότητα που έχει, ενδεχομένως, ο εργοδότης να αξιώσει αποζημίωση από το Δανικό Δημόσιο λόγω της ασυμβατότητας της δανικής νομοθεσίας προς το δίκαιο της Ένωσης.

20 Κατόπιν τούτου, το Højesteret αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία ενώπιόν του και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Περικλείει η γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης για την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας και την απαγόρευση ενός συστήματος όπως το δανικό, που προβλέπει ότι οι εργαζόμενοι δεν δικαιούνται αποζημίωση απολύσεως εφόσον πρόκειται να λάβουν σύνταξη γήρατος από τον εργοδότη τους βάσει συνταξιοδοτικού προγράμματος στο οποίο υπήχθησαν προ της συμπληρώσεως του 50ού έτους της ηλικίας τους, ανεξαρτήτως της επιλογής τους να παραμείνουν στην αγορά εργασίας ή να συνταξιοδοτηθούν;

2) Μπορεί κατά το δίκαιο της Ένωσης το δανικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί διαφοράς μεταξύ εργαζομένου και του ιδιώτη εργοδότη του με αντικείμενο την καταβολή αποζημιώσεως απολύσεως την οποία ο εργοδότης δεν υποχρεούται να καταβάλει βάσει του εθνικού δικαίου όπως αυτό περιγράφεται στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, πλην όμως τούτο είναι αντίθετο προς τη γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης για την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας, να προβεί σε στάθμιση μεταξύ, αφενός, της εν λόγω αρχής και της άμεσης εφαρμογής της και, αφετέρου, της αρχής της ασφάλειας του δικαίου καθώς και της συναφούς αρχής της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και, κατόπιν της οικείας σταθμίσεως, να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αρχή της ασφάλειας του δικαίου υπερισχύει της αρχής απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ηλικίας, με συνέπεια, βάσει του εθνικού δικαίου, ο εργοδότης να εξαιρείται από την υποχρέωση καταβολής της αποζημιώσεως απολύσεως; [Ασκεί] το ενδεχόμενο να μπορεί ο εργαζόμενος, αναλόγως των περιστάσεων, να ζητήσει αποζημίωση από το δανικό Δημόσιο επικαλούμενος την ασυμβατότητα της δανικής νομοθεσίας προς το δίκαιο της Ένωσης επιρροή ως προς το ζήτημα κατά πόσον επιτρέπεται μια τέτοια στάθμιση[;]»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου ερωτήματος

21 Με το πρώτο του ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο, το οποίο καλείται να αποφανθεί επί διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, ζητεί κατ' ουσίαν από το Δικαστήριο να διευκρινίσει αν η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αντίκειται σε εθνική ρύθμιση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, που στερεί από τον μισθωτό το δικαίωμά του σε αποζημίωση απόλυσης στην περίπτωση όπου μπορεί να προβάλει έναντι του εργοδότη του αξίωση για την καταβολή σύνταξης γήρατος δυνάμει συνταξιοδοτικού προγράμματος στο οποίο είχε υπαχθεί πριν από τη συμπλήρωση του 50ού έτους της ηλικίας του, και τούτο ανεξαρτήτως της επιλογής του να παραμείνει στην αγορά εργασίας ή να συνταξιοδοτηθεί.

22 Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό, πρέπει κατ' αρχάς να υπενθυμιστεί ότι η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, η οποία εξειδικεύεται στην οδηγία 2000/78, πηγάζει, όπως προκύπτει από τις αιτιολογικές σκέψεις 1 και 4 της ίδιας οδηγίας, από διάφορες διεθνείς συμφωνίες και από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών (βλ. αποφάσεις Mangold, C-144/04, EU:C:2005:709, σκέψη 74, και Kücükdeveci, C-555/07, EU:C:2010:21, σκέψεις 20 και 21). Όπως καθίσταται επίσης σαφές στη νομολογία του Δικαστηρίου, η αρχή αυτή, η οποία κατοχυρώνεται πλέον στο άρθρο 21 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πρέπει να θεωρείται ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης (βλ. αποφάσεις Mangold, C-144/04, EU:C:2005:709, σκέψη 75, και Kücükdeveci, C-555/07, EU:C:2010:21, σκέψη 21).

23 Επιβάλλεται εν συνεχεία η διαπίστωση ότι, εφόσον η οδηγία 2000/78 δεν καθιερώνει, αυτή η ίδια, τη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας αλλά απλώς την εξειδικεύει σε θέματα απασχόλησης και εργασίας, η έκταση της προστασίας την οποία παρέχει η οδηγία δεν βαίνει πέραν εκείνης που εξασφαλίζει η εν λόγω αρχή. Ο νομοθέτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης θέλησε, με την

έκδοση της οδηγίας, να θέσει ένα πιο συγκεκριμένο πλαίσιο με σκοπό να διευκολύνει την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης στην πράξη και, ιδίως, να προβλέψει διάφορες δυνατότητες παρέκκλισης από την ως άνω αρχή οριοθετώντας παράλληλα τις δυνατότητες αυτές μέσω ενός ακριβέστερου ορισμού του τομέα εφαρμογής τους.

24 Τέλος, πρέπει να προστεθεί ότι, για να μπορεί η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας να τύχει εφαρμογής σε μια περίπτωση όπως της υπόθεσης της κύριας δίκης, απαιτείται επιπλέον η περίπτωση αυτή να καλύπτεται από την απαγόρευση των διακρίσεων την οποία θεσπίζει η οδηγία 2000/78.

25 Ως προς το σημείο αυτό, αρκεί να υπομνηστεί ότι, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, το άρθρο 2a, παράγραφος 3, του νόμου για τη μισθωτή εργασία, αποκλείοντας γενικώς μια ολόκληρη κατηγορία εργαζομένων από την καταβολή της ειδικής αποζημίωσης απόλυσης, επηρεάζει τους όρους απόλυσης των οικείων εργαζομένων κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2000/78 (απόφαση Ingeniørforeningen i Danmark, C-499/08, EU:C:2010:600, σκέψη 21). Επομένως, η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης εθνική ρύθμιση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και, κατ' επέκταση, της γενικής αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας.

26 Κατόπιν τούτου, και λαμβανομένου υπόψη ότι το Δικαστήριο έχει ήδη αποφανθεί ότι τα άρθρα 2 και 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78 έχουν την έννοια ότι αποκλείουν εθνική ρύθμιση όπως η προκείμενη στο πλαίσιο της παρούσας αίτησης προδικαστικής απόφασης, η οποία ορίζει ότι όσοι εργαζόμενοι πληρούν τις προϋποθέσεις για τη χορήγηση σύνταξης γήρατος από τον εργοδότη τους δυνάμει συνταξιοδοτικού προγράμματος όπου υπήχθησαν πριν από τη συμπλήρωση του 50ού έτους της ηλικίας τους δεν μπορούν, εξαιτίας αυτού και μόνον του γεγονότος, να τύχουν της ειδικής αποζημίωσης απόλυσης που έχει ως σκοπό να διευκολύνει την επαγγελματική επανένταξη όσων εργαζομένων έχουν προϋπηρεσία άνω των δώδεκα ετών στην επιχείρηση (απόφαση Ingeniørforeningen i Danmark, C-499/08, EU:C:2010:600, σκέψη 49), πρέπει να γίνει δεκτό ότι το ίδιο ισχύει και για τη θεμελιώδη αρχή της ίσης μεταχείρισης, της οποίας η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας αποτελεί απλώς ειδική έκφανση.

27 Από τις ανωτέρω σκέψεις συνάγεται ότι στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων ηλικίας, όπως εξειδικεύεται στην οδηγία 2000/78, έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει, ούτε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, εθνική ρύθμιση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, που στερεί από τον μισθωτό το δικαίωμά του σε αποζημίωση απόλυσης στην περίπτωση όπου μπορεί να προβάλει έναντι του εργοδότη του αξίωση για την καταβολή σύνταξης γήρατος δυνάμει συνταξιοδοτικού προγράμματος στο οποίο είχε υπαχθεί πριν από τη συμπλήρωση του 50ού έτους της ηλικίας του, και τούτο ανεξαρτήτως της επιλογής του να παραμείνει στην αγορά εργασίας ή να συνταξιοδοτηθεί.

Επί του δεύτερου ερωτήματος

28 Με το δεύτερό του ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν το δίκαιο της Ένωσης πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπει σε εθνικό δικαστήριο που καλείται να αποφανθεί επί διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, στην περίπτωση όπου έχει διαπιστωθεί ότι η κρίσιμη εθνική διάταξη αντιβαίνει στη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, να σταθμίσει την αρχή αυτή με τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και να καταλήξει ότι οι δεύτερες πρέπει να υπερισχύσουν της πρώτης. Στο ίδιο πλαίσιο, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται επίσης αν, κατά τη στάθμιση αυτή, ο εθνικός δικαστής μπορεί ή οφείλει να λάβει υπόψη ότι τα κράτη μέλη είναι υποχρεωμένα να αποκαθιστούν τη ζημία η οποία προκαλείται στους ιδιώτες από την εσφαλμένη μεταφορά οδηγίας, όπως η οδηγία 2000/78, στην εσωτερική έννομη τάξη.

29 Κατ' αρχάς πρέπει να υπομνηστεί η νομολογία σύμφωνα με την οποία τα εθνικά δικαστήρια, όταν καλούνται να επιλύσουν διαφορά μεταξύ ιδιωτών και διαπιστώνουν ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση είναι αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης, οφείλουν να διασφαλίσουν την έννομη προστασία που αντλούν οι ιδιώτες από τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης και να εγγυηθούν την πλήρη αποτελεσματικότητα των διατάξεων αυτών (βλ., σχετικά, αποφάσεις Pfeiffer κ.λπ., C-397/01 έως C-403/01, EU:C:2004:584, σκέψη 111, και Kücükdeveci, C-555/07, EU:C:2010:21, σκέψη 45).

30 Μολονότι αληθεύει ότι, στις διαφορές μεταξύ ιδιωτών, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, οι οδηγίες καθαυτές δεν γεννούν υποχρεώσεις εις βάρος των ιδιωτών και, επομένως, δεν είναι δυνατή η απευθείας επίκληση οδηγίας έναντι ιδιώτη (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις Marshall, 152/84, EU:C:1986:84, σκέψη 48, Faccini Dori, C-91/92, EU:C:1994:292, σκέψη 20, και Pfeiffer κ.λπ., C-397/01 έως C-403/01, EU:C:2004:584, σκέψη 108), εντούτοις το Δικαστήριο έχει επίσης κρίνει επανειλημμένως ότι τόσο η υποχρέωση την οποία υπέχουν τα κράτη μέλη από συγκεκριμένη οδηγία προς επίτευξη του προβλεπόμενου από αυτήν αποτελέσματος όσο και το καθήκον τους να λάβουν όλα τα γενικά ή ειδικά μέτρα που είναι κατάλληλα να διασφαλίσουν την εκπλήρωση της ως άνω υποχρέωσης επιβάλλονται σε όλες τις αρχές των κρατών μελών, περιλαμβανομένων και των δικαιοδοτικών αρχών, εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων τους (βλ. στο ίδιο πνεύμα, μεταξύ άλλων, αποφάσεις von Colson και Kamann, 14/83, EU:C:1984:153, σκέψη 26, καθώς και Kücükdeveci, C-555/07, EU:C:2010:21, σκέψη 47).

31 Συνεπώς, κατά την εφαρμογή του εσωτερικού δικαίου, τα εθνικά δικαστήρια τα οποία καλούνται να το ερμηνεύσουν οφείλουν να λάβουν υπόψη όλους τους κανόνες του και να εφαρμόσουν τις αναγνωριζόμενες από αυτό μεθόδους ερμηνείας προκειμένου να το ερμηνεύσουν, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνα με το γράμμα και με τον σκοπό της επίμαχης οδηγίας ώστε να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που η ίδια ορίζει, και να συμμορφωθούν έτσι με το άρθρο 288, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις Pfeiffer κ.λπ., C-397/01 έως C-403/01, EU:C:2004:584, σκέψεις 113 και 114, και Kücükdeveci, C-555/07, EU:C:2010:21, σκέψη 48).

32 Βεβαίως, το Δικαστήριο έχει δεχθεί ορισμένα όρια στην αρχή της σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου. Ειδικότερα, η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να ανατρέχει στο δίκαιο της Ένωσης όποτε ερμηνεύει και εφαρμόζει τους κρίσιμους κανόνες του εσωτερικού δικαίου οριοθετείται από τις γενικές αρχές του δικαίου και δεν είναι δυνατό να αποτελέσει έρεισμα για μια contra legem ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας (βλ. αποφάσεις Impact, C-268/06, EU:C:2008:223, σκέψη 100, Dominguez, C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 25, και Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, σκέψη 39).

33 Είναι όμως σημαντικό να τονιστεί συναφώς ότι η απαίτηση σύμφωνης ερμηνείας περιλαμβάνει και την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να τροποποιούν, αν παρίσταται ανάγκη, την πάγια νομολογία τους σε περίπτωση που αυτή στηρίζεται σε ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου η οποία δεν συμβιβάζεται με τους σκοπούς της εκάστοτε οδηγίας (βλ., σχετικά, απόφαση Centrosteel, C-456/98, EU:C:2000:402, σκέψη 17).

34 Υπό αυτές τις συνθήκες, στην υπόθεση της κύριας δίκης, δεν θα ήταν ορθή κατά νόμον η κρίση του αιτούντος δικαστήριο ότι αδυνατεί να ερμηνεύσει την επίμαχη εθνική διάταξη κατά τρόπο σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης για τον λόγο και μόνον ότι το ίδιο την ερμηνεύει παγίως κατά τρόπο που δεν συνάδει με το δίκαιο αυτό.

35 Κατόπιν των ανωτέρω διευκρινίσεων, πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι το εθνικό δικαστήριο, ακόμη και αν υποτεθεί ότι στο πλαίσιο διαφοράς που άπτεται της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, όπως εξειδικεύεται στην οδηγία 2000/78, αδυνατεί πράγματι να ερμηνεύσει το εσωτερικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο με την προαναφερθείσα οδηγία, υποχρεούται παρά ταύτα, εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων του, να διασφαλίσει την έννομη προστασία την οποία αντλούν οι ιδιώτες

από το δίκαιο της Ένωσης και να εγγυηθεί την πλήρη αποτελεσματικότητα του εν λόγω δικαίου αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη όποια τυχόν διάταξη της οικείας εθνικής ρύθμισης αντιβαίνει στην αρχή αυτή (απόφαση Kücükdeveci, C-555/07, EU:C:2010:21, σκέψη 51).

36 Εξάλλου, όπως καθίσταται σαφές στη σκέψη 47 της απόφασης Association de médiation sociale (C-176/12, EU:C:2014:2), η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας παρέχει στους ιδιώτες ένα δικαίωμα το οποίο όχι μόνον μπορεί να προβληθεί καθαυτό, αλλά συνεπάγεται, ακόμη και σε διαφορές μεταξύ ιδιωτών, υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να θέτουν εκποδών τυχόν αντίθετες προς την ως άνω αρχή εθνικές διατάξεις.

37 Εν προκειμένω, λοιπόν, το αιτούν δικαστήριο οφείλει, εφόσον κρίνει ότι του είναι αδύνατο να ερμηνεύσει την επίμαχη εθνική διάταξη κατά τρόπο σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης, να αφήσει τη διάταξη αυτή ανεφάρμοστη.

38 Στη συνέχεια, όσον αφορά το ζήτημα ποιες υποχρεώσεις απορρέουν από την αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης για εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι δεν επιτρέπεται τα εθνικά δικαστήρια να στηρίζονται στην αρχή αυτή προκειμένου να συνεχίσουν να εφαρμόζουν εθνικό κανόνα δικαίου που είναι αντίθετος προς τη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, όπως εξειδικεύεται στην οδηγία 2000/78.

39 Ειδικότερα, η εφαρμογή της αρχής της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, την οποία εξετάζει ως ενδεχόμενο το αιτούν δικαστήριο, θα κατέληγε στην πράξη να περιορίσει τα διαχρονικά αποτελέσματα της ερμηνείας που έχει δώσει το Δικαστήριο, αφού, με αυτόν τον τρόπο, η εν λόγω ερμηνεία δεν θα ίσχυε στην περίπτωση της υπόθεσης της κύριας δίκης.

40 Κατά πάγια νομολογία, η ερμηνεία την οποία δίνει το Δικαστήριο σε κανόνα του δικαίου της Ένωσης, κατά την άσκηση της αρμοδιότητας που του αναθέτει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, διαφωτίζει και διευκρινίζει, εφόσον παρίσταται ανάγκη, τη σημασία και το περιεχόμενο του αντίστοιχου κανόνα, όπως πρέπει ή θα έπρεπε να νοείται και να εφαρμόζεται από την ημερομηνία της θέσης του σε ισχύ. Επομένως, πλην όλως εξαιρετικών περιστάσεων, των οποίων την ύπαρξη όμως ουδείς επικαλέστηκε εν προκειμένω, ο κανόνας του δικαίου της Ένωσης όπως ερμηνεύεται από το Δικαστήριο πρέπει να εφαρμόζεται από τα δικαστήρια ακόμη και σε έννομες σχέσεις που γεννήθηκαν και συνήφθησαν πριν από την έκδοση της απόφασης επί της αίτησης ερμηνείας, εφόσον συντρέχουν κατά τα λοιπά οι απαραίτητες προϋποθέσεις για να υποβληθεί στην κρίση των αρμόδιων δικαστηρίων διαφορά σχετική με την εφαρμογή του οικείου κανόνα (βλ., ιδίως, απόφαση Gmina Wrocław, C-276/14, EU:C:2015:635, σκέψεις 44 και 45 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

41 Εξάλλου, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να γίνεται επίκληση της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης προκειμένου να στερηθεί ο ιδιώτης, ο οποίος ασκεί την αγωγή που αποτελεί την αφορμή για να ερμηνεύσει το Δικαστήριο το δίκαιο της Ένωσης υπό την έννοια ότι αντίκειται στον επίμαχο κανόνα του εθνικού δικαίου, τις ευεργετικές συνέπειες της ερμηνείας αυτής (βλ., σχετικά, αποφάσεις Defrenne, 43/75, EU:C:1976:56, σκέψη 75, και Barber, C-262/88, EU:C:1990:209, σκέψεις 44 και 45).

42 Όσον αφορά τις αμφιβολίες του αιτούντος δικαστηρίου που προεκτέθηκαν στη σκέψη 19 της παρούσας απόφασης, επισημαίνεται ότι η δυνατότητα που έχει όποιος ιδιώτης αντλεί από το δίκαιο της Ένωσης συγκεκριμένο δικαίωμα, όπως εν προκειμένω ο μισθωτός, να ζητήσει αποζημίωση στην περίπτωση όπου το δικαίωμά του έχει προσβληθεί από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης καταλογιστέα σε κράτος μέλος (βλ., υπ' αυτή την έννοια, αποφάσεις Francovich κ.λπ., C-6/90 και C-9/90, EU:C:1991:428, σκέψη 33, καθώς και Brasserie du pêcheur και Factortame, C-46/93 και C-48/93, EU:C:1996:79, σκέψη 20), δεν αναιρεί την υποχρέωση του αιτούντος δικαστηρίου να προκρίνει μια σύμφωνη με την οδηγία 2000/78 ερμηνεία του εθνικού δικαίου ή, εφόσον διαπιστωθεί ότι τέτοια ερμηνεία είναι αδύνατη, να αφήσει ανεφάρμοστη τη διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία

αντιβαίνει στη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας όπως εξειδικεύεται στην ως άνω οδηγία, ούτε μπορεί να αποτελέσει λόγο για να αναγνωρίσει το δικαστήριο αυτό, στο πλαίσιο της ενώπιόν του διαφοράς, προτεραιότητα στην προστασία της εμπιστοσύνης του ιδιώτη, εν προκειμένω του εργοδότη, που συμμορφώθηκε με το εθνικό δίκαιο.

43 Κατόπιν όλων των ανωτέρω, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το δίκαιο της Ένωσης έχει την έννοια ότι εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ ιδιωτών η οποία εμπίπτει στο πεδίο της εφαρμογής της οδηγίας 2000/78 οφείλει, όταν καλείται να εφαρμόσει τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου, να τις ερμηνεύσει κατά τρόπο ώστε να μπορούν να εφαρμοστούν σύμφωνα με την ως άνω οδηγία ή, στην περίπτωση όπου μια τέτοια σύμφωνη ερμηνεία είναι αδύνατη, να αφήσει, εν ανάγκη, ανεφάρμοστη κάθε διάταξη του εθνικού δικαίου αντίθετη προς τη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας. Η υποχρέωση αυτή δεν αναιρείται ούτε από τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ούτε από τη δυνατότητα του ιδιώτη ο οποίος θεωρεί ότι έχει ζημιωθεί από την εφαρμογή αντίθετης προς το δίκαιο της Ένωσης εθνικής διάταξης να εναγάγει το οικείο κράτος μέλος λόγω ευθύνης του από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.

Επί των δικαστικών εξόδων

44 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαίνεται:

1) **Το δίκαιο της Ένωσης, και πιο συγκεκριμένα η γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας, όπως εξειδικεύεται στην οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει, ούτε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, εθνική ρύθμιση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, που στερεί από τον μισθωτό το δικαίωμά του σε αποζημίωση απόλυσης στην περίπτωση όπου μπορεί να προβάλει έναντι του εργοδότη του αξίωση για την καταβολή σύνταξης γήρατος δυνάμει συνταξιοδοτικού προγράμματος στο οποίο είχε υπαχθεί πριν από τη συμπλήρωση του 50ού έτους της ηλικίας του, και τούτο ανεξαρτήτως της επιλογής του να παραμείνει στην αγορά εργασίας ή να συνταξιοδοτηθεί.**

2) **Το δίκαιο της Ένωσης έχει την έννοια ότι εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ ιδιωτών η οποία εμπίπτει στο πεδίο της εφαρμογής της οδηγίας 2000/78 οφείλει, όταν καλείται να εφαρμόσει τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου, να τις ερμηνεύσει κατά τρόπο ώστε να μπορούν να εφαρμοστούν σύμφωνα με την ως άνω οδηγία ή, στην περίπτωση όπου μια τέτοια σύμφωνη ερμηνεία είναι αδύνατη, να αφήσει, εν ανάγκη, ανεφάρμοστη κάθε διάταξη του εθνικού δικαίου αντίθετη προς τη γενική αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω ηλικίας. Η υποχρέωση αυτή δεν αναιρείται ούτε από τις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης ούτε από τη δυνατότητα του ιδιώτη ο οποίος θεωρεί ότι έχει ζημιωθεί από την εφαρμογή αντίθετης προς το δίκαιο της Ένωσης εθνικής διάταξης να εναγάγει το οικείο κράτος μέλος λόγω ευθύνης του από παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.**

(υπογραφές)